

сла до такого рівня, що підтримка США країнами ПСА в разі конфлікту з Китаєм не може бути гарантованою. У той час як США постійно наголошують на принципах демократії й дотримання прав людини, китайська регіональна політика, що базується на невтручанні у внутрішні справи інших держав, більш імпонує настроям як правлячої еліти держав ПСА, так і більшості населення, оскільки виявляє значно більшу повагу до національного суверенітету.

Таким чином, політика Китаю в ПСА з часу утворення КНР до кінця першого десятиліття XXI ст. зазнала значної еволюції. Можна умовно виділити кілька її етапів. Перший етап охоплює 1950–1970-х рр., коли регіональна політика КНР здійснювалася на основі уявлень про загрозу китайському комуністичному режиму з боку сусідніх держав, що в свою чергу спонукало китайське керівництво надавати підтримку повстанським загонам, що діяли в країнах ПСА.

Другий етап охоплює десятиліття від початку реформ в КНР в кінці 1970-х рр. до трагічних подій 4 червня 1989 р. на площі Тяньаньмень. Він характеризується зближенням КНР з США та їх союзниками в Східній Азії, активним розвитком торгівельно-економічних відносин КНР з країнами Заходу.

Третій період, що розпочався після 4 червня 1989 р. і тривав до 1996 р., характеризується активною політикою КНР на зближення з азійськими державами, з метою виходу з міжнародної ізоляції й обстоювання власного шляху розвитку; значними економічними успіхами КНР; відродженням гордості китайців за свою державу; посиленням тиску КНР на сусідні держави в обстоюванні власних національних інтересів, що породило стурбованість регіональних держав з приводу "китайської загрози".

Початок четвертого періоду можна віднести до 1996–1997 рр., коли відбулися суттєві зміни в регіональній політиці Китаю на основі перегляду підходів щодо участі в багатосторонніх інституціях, активного залучення до них. Відповідальна позиція Китаю під час Азійської фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр. стала вирішальною для значного покращення його відносин з країнами ПСА.

П'ятий період, після вступу Китаю до ВТО в грудні 2001 р. і переходу влади до четвертого покоління китайського керівництва на чолі з Ху Цзінтао, характеризується перетворенням КНР на двигун економічного розвитку Східної Азії, прийняттям Китаєм більшої відповідальності за ситуацію в регіоні.

Шостий етап визначається результатами глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. і вступом в дію угоди про ЗВТ між Китаєм і країнами АСЕАН, внаслідок чого відбулося значне посилення регіональної і глобальної ролі КНР, зростання взаємозалежності регіональних економік і водночас посилення конкуренції між Китаєм, Японією і США за вплив в ПСА.

1. Городня Н. Країни Східної Азії в першому десятилітті XXI ст.: регіональні інтеграційні ракурси та глобальні пріоритети // Дослідження світової політики. – Вип. 50. – К., 2010. – С.198–227; Шевчук О.В. Система безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку: Монографія. – Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. П.Могилі, 2010. – 197 с.; Gill, Bates. Rising Star. China's New Security Diplomacy. Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2010. – 267 p.; Zu, Zhiquan. China's New Diplomacy: Rationale, Strategies and Significance. – Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2010. – 168 p.; "Harmonious World" and China's New Foreign Policy / Edited by Sujian Guo and Jean-Mark F. Blanchard. – Lanham, MD.: Lexington Books, 2008. – 248 p., ін. 2. Пронь С.В. Японія-США-Росія: співробітництво та суперництво в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. 1951–2007 роки: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могилі, 2008. – 296 с.; Шевчук О.В. Китай між США і Росією: геостратегічні відносини: Монографія. – Миколаїв: ТОВ "Ініон", 2008. – 448 с. 3. Documents on China's Relations with South and Southeast Asia (1949–1962). Ed. by G.V.Ambekar and V.D.Divekar. – New York: Allies Publishers Private Ltd, 1964. – 491 p. – P.9, 62–64, 231–236, 240–269. 4. China. Facts & Figures Annual Handbook. V.1, 1978 / Edited by John L.Scherer. – Breeze, Florida: Academic International Press, 1978. – 256 p. – P.12–14; Op.cit., V.5, 1982. – Breeze, 1982. – 346 p. – P.283; Op.cit., V.12. 1989. – Breeze, Florida, 1989. – 505 p. – P.78. 5. Op.cit., V.13. 1990. – Breeze, Florida, 1990. – 379 p. – P.45. 6. Op.cit., V.14. 1991. – Breeze, Florida, 1992. – 388 p. – P.65–68. 7. Op.cit., V.17. – Breeze, Florida, 1993. – 462 p. – P.52; Op.cit., V.20. – Breeze, Florida, 1996. – 433 p. – P.88–89. 8. Op.cit., V.21. – P.68, 85. 9. Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea // <http://www.aseansec.org/13163.htm> 10. Zu, Zhiquan. China's New Diplomacy: Rationale, Strategies and Significance. – Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2010. – P.7. 11. China's Foreign Policy and "soft power" in South America, Asia, and Africa. A Study, prepared for the Committee on Foreign Relations United States Senate by the Congressional Research Service Library of Congress, April, 2008. – Washington: U.S. Government Printing office, 2008. – 139 p. – P.96–97.

Надійшла до редколегії 17.02.12

А. Зубко, канд. іст. наук

ПОХОДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ГРИВНІ

В статті досліджується походження гривні – головної одиниці вагової і грошової системи Київської Русі. На підставі вивчення археологічних джерел характеризуються основні типи гривні. Вивчається система контролю мір ваги в Київській Русі.

The article is about hryvnia, the main unit of the weight and monetary systems of Kievan Rus'. Based on the information received from studies of the archaeological sources, the article gives the characteristics to the main types of hryvnia. The system of controlling weight units in Kievan Rus' is also covered.

Система мір Київської Русі IX–XIII ст. відображена в історичних джерелах. Важливі відомості про грошово-вагову систему Київської Русі містить збірник законів "Руська правда". Утворення Короткої редакції "Руської правди" відноситься до XI ст., трансформація її у Просянну редакцію до XII–XIII ст. Нині відомо понад 100 списків "Руської правди". Ґрунтовний науковий аналіз даних цього історичного джерела дозволяє дослідити грошово-вагову систему Київської Русі, визначити термінологію вагових і грошових одиниць і їх співвідношення.

Окремі відомості про систему мір ваги і грошового ліку, масу вагових одиниць можна знайти на сторінках давньоруських літописів. Вагова метрологія Київської Русі знайшла своє відображення в джерелах церковного походження: "Хождении игумена Данила в Святую землю" XII ст., перекладних книгах-житіях святих і інших

текстах. Ці джерела наводять цікаві дані про давньоруські і візантійські вагові міри, порівнюючи обсяг окремих вагових одиниць між собою.

Матеріал про міри ваги і гроші Київської Русі містять в собі твори іноземних мандрівників, які бували на її території. Тут слід відзначити працю мандрівника з арабської Іспанії Абу-Хаміда ал-Гарнаті, котрий в XII ст. побував у Києві [3].

Суттєву допомогу у вивченні грошово-вагової системи Київської Русі може дати дослідження археологічного матеріалу, зокрема важків, терезів та інших засобів виміру, а також монет, прикрас та ін., при виготовленні яких використовувались вагові стандарти.

У вітчизняній історіографії грошово-вагова система Київської Русі досліджується вже декілька століть. В 1703 р. вийшла "Арифметика, сиречь наука числитель-

ная" Л.Ф. Магницького, де є відомості про давні міри. В XIX ст. були опубліковані праці з метрології А.І. Ламберті, Ф.І. Петрушевського, А.І. Нікітського. В цих працях наведені деякі дані про давньоруські міри ваги.

Перші наукові праці з історичної вагової метрології з'являються в XIX ст. Теоретичні основи давньоруської вагової метрології були закладені в праці Д.І. Прозоровського "Монета и вес в России до конца XVIII в.", яка вийшла в 1865 р. [7, с. 24-32]

Давньоруська вагова система також досліджувалась в працях І.І. Кауфмана. [6] В свою чергу, початок розвитку історичної метрології в Україні був покладений в працях А. Лобко та Н. Горбачевського. Особливо слід відзначити роботи К.В. Болсуновського, в яких він дослідив знайдені в Києві в другій половині XIX ст. давні гривні, важки, терези і монети. [1]

У 1956 р. була опублікована праця В.Л. Яніна "Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период", яка до цього часу вважається основною теоретичною працею з даного питання. [9] У XX ст. значний внесок в розвиток історичної вагової метрології був здійснений Е.І. Каменцевою, Н.В. Устюговим, Л.В. Черепніним, Н.А. Шостьїним. В Україні давні вагові міри вивчали А.З. Барабой, В.О. Винник, І.Н. Єроф'єв, Я.Г. Сенік, О.Ф. Сидоренко.

За три століття дослідження даної наукової проблематики в вітчизняній історіографії зроблено багато. Але повністю структура грошово-вагової системи Київської Русі IX-XIII ст. вітчизняною наукою ще не відтворена. Не повністю вивчені дані історичних джерел, насамперед речових. Це робить необхідним подальше дослідження вказаних наукових питань.

Взагалі, грошово-вагова система Київської Русі вже в перших писемних пам'ятках постає в вигляді явища, котре давно й остаточно склалося, і яке має значну давнину і певну традицію розвитку. Система мір, створена практикою ремесел, торгівлі, будівництва, повністю відповідала вимогам свого часу і відзначалася стійкістю протягом століть. Розвиток ремесел і широкий масштаб внутрішньої і зовнішньої торгівлі зробили необхідним виготовлення спеціального метрологічного обладнання. В системі мір монетної ваги було створено велике різноманіття мір, котрі входили в склад давньоруських рівноваг.

За твердженням Д.І. Прозоровського в якості загальної назви мір ваги в Київській Русі вживалося слово "ставила", яке зустрічається в уставі про церковні суди князя Володимира Святославича 996 р. У свою чергу слово "звеси" означало прилади для зважування. Пізніше з'являються назви "веси" та "дзвони". Сучасне слово "терези" – тюркського походження.

У XI–XII ст. в Київській Русі вживалися терези з рівноплечовими та нерівноплечовими коромислами. Для зважування великих вантажів використовували нерівноплечові терези значної вантажопідйомності, серед яких особливе розповсюдження отримав "пуд", або "пудний ремінь", котрий є різновидом великого безміна (терезів із змінною точкою опору і нерухомим важком).

Рівноплечові (двочашкові) терези, які називали "скалви", переважно використовували для зважування вантажу з великою точністю (золота, срібла). В уставній грамоті князя Всеволода Мстиславича 1134–1135 рр. згадуються "скалви вощані". Скалви мали довгий покажчик – стрілку, який називали "язик". Про це свідчать збережені в Полоцькому договорі 1330 р. з Рігою вирази: "язик пуськати на товар" (стрілка скалв коливалася під зважуванням товаром).

При зважуванні на скалвах виключалася можливість обважування. Поширена сфера вживання скалв зумов-

лювалася прагненням до точності вимірів. Під час археологічних розкопок були знайдені скалви з складним коромислом, зручні при перевезенні.

Діапазон вагових зважувань в добу Київської Русі IX–XIII ст. був значний – від малих дорогоцінних каменів, срібних і золотих монет, до кусків воску, металевих зливок великої ваги.

Існування системи точних вимірів неможливе без зразкових мір – еталонів. З появою зразкових мір пов'язана потреба їх збереження. Важко визначити, де зберігалися еталони вагових мір в дохристиянський період. Перші відомості про наявність в Київській Русі нагляд за мірами і еталонами ваги припадають на кінець X ст. Відразу після прийняття християнства в 988 р. духовенству було доручено збереження зразкових мір, а також нагляд за мірами і вагою.

В уставі князя Володимира Святославича про церковні суди 996 р., перелічені зразкові міри, доручені нагляду єпископа з зобов'язанням: "блюсти... городския и торговця всяческая мерила и спуды и завести ставила". Таким чином, нагляд поширювався на всі міри (на старослов'янській мові "мерила" – міри довжини, "спуды" – міри об'єму, "завеси" – прилади для зважування, "ставила" – міри ваги).

У церковному уставі 996 р. князя Володимира Святославича, зазначалося, що обов'язок нагляду за мірами для єпископа не менш важливий, ніж основний: "за всё то дати ему слово в день суда великого, якоже и о душах человеческих". У свою чергу в грамоті князя Всеволода Мстиславича 1134–1135 рр. згадуються еталони мір, передані в розпорядження єпископа і купецької корпорації при церкві Іоанна Предтечі в Новгороді. Князь доручав єпископу: "печаловаться ему о том управлении (нагляд за мірами) якоже о душах человеческих".

Єпископ здійснював лише загальний контроль. Безпосередній нагляд за точністю еталонів мір, а також за правильним використанням вимірів у торгівлі покладалася на нижні чини духовенства та вибраних представників купецтва.

У грамоті князя Всеволода Мстиславича 1134–1135 рр. відзначено, що передані на збереження єпископу зразки мір необхідно було: "блюсти без пакости, ни умаливати, ни умножувати и на всякий год взвешивати". У випадку використання неправильних вимірів були встановлені суворі покарання для безпосередніх винуватців злочину. Для гарантії точності вимірів призначали спеціальні чиновники, котрих звали "весци" або "пудовики". Вони стежили за дотриманням правил зважувань. Перевірку точності зважувань здійснювали за допомогою переміни місцями важків та товару на чашах терезів. Таким чином, у Київській Русі була створена служба, яка контролювала єдність вимірів.

Головною ваговою і грошовою одиницею Київської Русі була гривня. Згідно з джерелами, спочатку виникла лічильна грошова одиниця – гривня кун, що означала відповідну за вартістю лічильній гривні кількість шкуркуниць або соболев, у іншому варіанті – срібних металевих монет. Згодом, у XI–XIII ст., крім лічильної грошової одиниці гривні кун увійшов у вжиток срібний металевий зливок – гривня срібла.

Під час археологічних розкопок на території Київської Русі виявлено два типи гривень. Перший тип – південний, або київський. Ця гривня була в обігу на територіях Середнього Подніпров'я. Вона має вигляд ромба, обрізаного зверху і знизу, масою 140–160 г, зустрічається в скарбах не пізніше 1240 р. Другий тип гривні виявлено на північних територіях Новгородської Псковської гривня, що за формою нагадувала київську, а за масою – новгородську.

На початку XX ст. дослідник К.В. Болсуновський припустив, що металеві гривні нагадують відлиті з срібла човни. [2, с. 12-13] Справді, човен, завантажений товаром, був мірилом багатства. Тому на деяких зливках гривень є навіть зображення якоря.

Вважається, що у давнину в Київській Русі "гривною" називали шийний обруч – прикрасу з дорогоцінного металу, згодом – міру ваги (гривню срібла) і рахунку (гривню кун).

Однак з розумінням гривні лише за прикраси з дорогоцінного металу, яку носили на шиї, можна погодитись лише до певної міри. Цікаву думку в свій час висловив К.В. Болсуновський. За його даними, в 1897 р. в Брюсселі були виставлені різні речі з Африки, які ходили там в якості грошових одиниць. "У виставленому там бісері переважають скляні блакитні, білі, рожеві і червоні намиста, погані обробки. В'язка, довжиною в 120 зерен, складає одиницю цінності, яка зветься *Singa Zimbu*, а десяток таких в'язок *Kulazzi* і складає монетну одиницю вищого розряду. Достатньо уважно продивитися наші музеї і приватні зібрання, щоб наочно пересвідчитись в тій величезній кількості намист, котрі були у використанні, і, таким чином, і у торговому обігу в давні часи на Русі... намиста у нас знаходять не тільки в могилах з різними поховальними обрядами, але і на придніпровських дюнах, що доводить їх повсюдне використання. Настільки великим був попит на Русі на намиста ми знаємо від арабських авторів, які стверджують, що інколи за одну зелену намистинку віддавали барана. Це цілком вірогідно, якщо прийняти до уваги, що намиста зустрічаються не тільки глиняні, скляні, з різнокольорової маси, але також бурштинові, сердоликові, срібні і золоті, різної форми і розміру. Який їм був лік, скільки йшло на в'язку і як вона звалася – ми не знаємо, не підлягає лише сумніву, що в нас "намисто" (моністо) мало значення дрібної розмінної одиниці". [2, с. 4-5]

Яскраві свідчення про використання на Русі намист в якості грошових одиниць і символа багатства є у "Книзі" Ахмеда Ібн-Фадлана, посла халіфа Муктадіра, написаної у 20-ті роки X ст. Він бачив купців русів, які прибули по торговим справам на береги ріки Волга.

За спостереженням Ібн-Фадлана: "На шиях у жінок (русів) декілька рядів намист із золота та срібла, оскільки, якщо людина володіє десятьма тисячами дирхеми, то він справляє своєю дружиною одне намисто (в один ряд), а якщо володіє двадцятьма тисячами, то справляє їй два намиста, і таким чином кожні десять тисяч, які в нього додаються, додаються у вигляді одного намиста в дружини, так що на шиї якої-небудь з них буває багато рядів намист". [8, с. 78-79]

На думку автора даної статті, під терміном "гривна" в праслов'янські часи малося на увазі саме намисто, а окремі намистини з нього звалися "гривенки". Гривенки були зроблені з одного матеріалу і мали однакову вагу не лише з естетичних міркувань. Такі параметри дозволяли використовувати їх як грошово-вагові цінності. Після того, як слов'яни стали користуватися в торгівлі металевими грошима, утворилися гривні – намиста з грошей. В добу антив IV–V ст. це були римські денарії, в добу Київської Русі IX–XIII ст. – арабські дирхеми. В часи середньовіччя відомі намиста з європейських талерів – дукати і дукачі. Монети завжди мали однакову пробу і вагу. Вагові норми давньослов'янських намист, які зроблені не з монет, потребують подальшого дослідження.

Найдавнішою за часом виникнення грошово-ваговою системою Київської Русі без сумніву є система грошових і вагових одиниць, яка входила в склад лічильної гривні кун. Саме на неї був орієнтований лік найдавніших слов'янських грошей – шкурки куниць і соболів. У цій системі

вагові одиниці були взаємопов'язані з грошовими одиницями – металевими монетами і хутром. Головна одиниця – лічильна гривня кун мала свою вагу.

Після остаточного формування у X ст. величезної держави – Київської Русі система ліку грошей на її території набула вигляду: гривня = 20 ногат = 25 кун = 50 резан = 150 вивірок. Так її визначили історики, аналізуючі статті Короткої редакції "Руської правди" великого князя Київського Ярослава Мудрого. Що ж до ваги давньоруської гривні, то у договорі великого князя Київського Олега з Візантією 911 р. зазначається, що 12 гривень руських = 5 літрам візантійським. Імовірно, йдеться не про візантійську літру в 327,456 г, а про її половину – малу літру в 163,728 г. Тоді виявляється, що гривня важила 68,22 г, ногата – 3,41 г, куна – 2,73 г, резана – 1,36 г. Зважування тисяч монет, які мали обіг в Київській Русі, підтвердило дві вагові норми: монети масою в 3,4-3,5 г – ногати, масою в 2,7-2,8 г – куни,

Гривня лічильна у 68,22 г – не що інше, як 1/8 срібної ассіро-вавілонської міни у 545,75 г. Дослідниками давно вже помічений цей надзвичайно цікавий факт. І.І. Кауфман пояснював його запозиченням Київською Руссю разом з арабськими монетами вагових мір середньовічного мусульманського Сходу – ратля Антіохії в 545,75 г та старого бухарського ансіря (128 російських золотників у 545,75 г). Однак В.Л. Янін справедливо зауважив, що в основі карбування арабського дирхема, яким користувалися на Русі, був не антіохійський ратль у 545,28 г, а іракський – 406,25 г. Ратль Антіохії не використовувався в карбуванні і рахунку монет, а був суто ваговою одиницею. [9, с.193-194]

Дослідники, які вивчали систему вимірів Київської Русі, виводили масу гривні у 68,22 г від норми маси іноземних монет, які були в обігу на її теренах. Так, І.І. Кауфман вважав такою нормою арабські дирхеми VIII–XI ст., В.Л. Янін – римські денарії II–IV ст.

Автор цієї статті дотримується іншої концепції, згідно з якою кольорові метали – золото, срібло, мідь тривалий час продавали зливками на вагу. Лише потім певні одиниці ваги цих металів стали монетами. Норма маси гривні в 68,22 г з'явилася у слов'ян раніше, ніж римські і арабські монети. Рахунок монет був згодом підлаштований під масу гривні.

Дійсно, маса іноземних монет не могла бути еталонною для давньоруської гривні, оскільки під час монетних емісій постійно змінювалася. Так, лише маса римського денарію імператора Нерона в 3,41 г є 1/20 маси гривні. В наступні часи римський денарій при династії Флавіїв став важити 3,2 г, при династії Антонінів – 3,08 г, при династії Северів – 3,11 г. В свою чергу справжні стандарти маси основних типів арабських срібних монет в 2,82 г та 2,96 г мають відношення до маси давньоруської гривні в пропорції 1/24 та 1/23, а не 1/25, як в системі грошово-вагового рахунку "Руської правди".

Ассіро-вавілонська срібна міна в 545,75 г могла з'явитися у праслов'ян ще в часи існування Скіфської держави в Північному Причорномор'ї в VII–III ст. до н.е. У другій половині VII ст. до н.е. війська скіфів завоювали всю Передню Азію. Володарювання скіфів у Передній Азії тривало 28 років, а їх перебування тут – 100 років. Скіфи, які за повідомленням давньогрецького історика Геродота збирали данину з підкорених народів зливками золота, срібла, ювелірними виробами, могли запозичити ассіро-вавілонську систему вагових мір, котра домінувала в Передній Азії протягом III-I тис. до н.е.

Давньоруська лічильна гривня в 68,22 г є частиною системи ассіро-вавілонських вагових мір. Її неможливо вивести з давньогрецьких систем мір ваги, римської чи візантійської вагової системи. Це незважаючи на три-

вале перебування колоній Давньої Греції, Риму та Візантії в Північному Причорномор'ї.

Основою системи вагових мір завжди є дрібні міри ваги. Еталонами мір ваги в згаданих вагових системах були маса зерна ячміння в 0,064 г, зерна пшениці в 0,046 г, боба рожкового дерева (карата) в 0,1895 г. Для гривні в 68,22 г в якості еталону підходить маса зерна ячміння, оскільки в Вавілоні його вважали рівним 0,06822 г.

Писемні джерела доби Київської Русі з XIII ст. згадують дрібні міри ваги "почку" і "пирог". Проте ці джерела не дають ясних співвідношень мір. Знаючи, до якої вагової системи вони належать, можна встановити їх точну вагу. Пирог не що інше, як маса ячмінного зерна в 0,06822 г, почка – маса двох ячмінних зерен в 0,1364 г. Почка = 2 пирога.

Співвідношення дрібних вагових одиниць давньоруської системи мір можна подати так: "гривня руська" князя Олега в 68,22 г = 550 почек по 0,1364 г = 1000 пирогів по 0,06822 г. Питання про дрібні одиниці мір ваги в Київській Русі багато в чому і досі залишається відкритим. Так, в 2010 р. в часописі "Российская археология" вийшла стаття В.В. Єнукова та В.П. Лебедева, присвячена аналізу складу Волобуєвського скарбу куфичних дирхемів X ст. з Курського Посем'я. [4, с. 94-103] Автори цілком слушно відзначають, що монети скарбу обрізані під певні слов'янські вагові одиниці. Зважування монет дозволило виявити декілька вагових норм. Однак у кінці статті автори зауважують: "Обговорення питання, яким одиницям грошово-вагової системи відповідали виявлені вагові норми, виходить за межі даної роботи". [4, с. 102]

Однак, вказані питання мають пряме відношення до проблематики, що досліджується в цій статті. На підставі аналізу вагових норм обрізаних арабських монет можна висловити певні міркування.

Зокрема, Волобуєвський скарб з 82 обрізаних в коло дирхемів знайдений в 1847 р. В наш час з цього скарбу збереглося 58 дирхемів. "На сьогоднішній день в міжріччі Сейма і Псла відомо 11 скарбів, основу яких складають круглі вирізки". [4, с. 94] Належать вони населенню роменської археологічної культури, яку ототожнюють з літописним племенем сіверян. Для території, яку займали сіверяни, характерна велика кількість знайдених скарбів арабських монет.

Обрізка арабських дирхемів велася з допомогою ножиць. На підставі проведеного аналізу метрології та морфології вирізків Волобуєвського скарбу В.В. Єнуков та В.П. Лебедев зробили такі висновки: "В скарб з молодшими дирхемами середини 970-х років з грошового обігу потрапили монети, обрізані під дві вагові норми в 1,0 та 0,7 г... Найбільші номінали в 2,1 та 1,35 г вирізалися з дирхемів 940-х років, номінал в 1,2 г реалізовувався з дирхемів 950-х, 0,8 г – з дирхемів 960-х і наймолодший в 0,65 г – з дирхемів 970-х років". [4, с. 102]

Номінали обрізаних арабських дирхемів без сумніву в основі свого поділу мали масу дрібних давньоруських вагових одиниць почки і пирога. Між іншим, в Арабському халіфаті срібний дирхем = 12 кіратів (бобів рожкового дерева) = 48 хабб (зерен ячміння). Іракська хабба в 0,064 г вважалася мірою ваги срібла. В Арабському халіфаті в торгівлі користувалися хаббою в 0,05 г, яка відповідала масі зерна пшениці. В монетному рахунку хабба відповідала масі зерна ячміння – 0,064 г.

Тому, при поділі на масу давньоруського пирога в 0,06822 г, обсяг номіналів ваги Волобуєвського монетного скарбу виглядає так:

1) 0,65 г = 9,52 пирогів = 4,76 почки; 2) 0,7 г. = 10,26 пирогів = 5,13 почек; 3) 0,8 г = 11,72 пирогів = 5,86 почек; 4) 1,0 г = 14,65 пирогів = 7,32 почки; 5) 1,35 г = 19,78 пирогів = 9,89 почек; 6) 2,1 г = 30,78 пирогів = 15,39 почек.

При першому погляді номінали ваги № 1, 2, 3 нагадують співвідношення: 10 пирогів = 5 почек. Номінал ваги № 5:20 пирогів = 10 почек. Номінали ваги № 4, 6:15 пирогів = 7,5 почки, та 30 пирогів = 15 почек.

У системі рахунку вагових одиниць в "Руській правді" ногата (римський денарій) = 50 пирогів; куна (арабський дирхем) = 40 пирогів; резана (половина дирхеми) = 20 пирогів; вивірка = 6,5 пирогів.

Маса номіналу ваги № 5 Волобуєвського скарбу в 20 пирогів відповідає резані, а маса номіналів ваги № 1, 2, 3 в 10 пирогів важить половину резани. Номіналу ваги в 30 пирогів, та його половина в 15 пирогів (відповідно № 6 та № 4) в ваговій системі "Руської правди" немає. Можливо, це складова частина місцевої сіверянської системи ваги. Можна лише зауважити, що маса номіналу № 6 в 2,1 г нагадує масу візантійської срібної монети сіліква в 2,28 г. Маса сілікви = $\frac{1}{144}$ фунта срібла в 327,45 г. Срібний міліарісій в 4,5 г = 2 сілікви. Згодом маса сілікви та міліарісію значно знизилась. "В X–XI ст. міліарісії масою біля 3-2,5 г потрапляли з Візантії в Київську Русь і приймали участь в грошовому обігу". [5, с. 112] Тому номінали № 6 та № 4 можуть бути нормами маси візантійських монет міліарісію та сілікви другої половини X ст. В свою чергу маса вивірки в 0,4548 г системи ваги "Руської правди" є $\frac{1}{6}$ маси арабського дирхеми в 2,728 г. Дрібні номінали ваги, як бачимо, орієнтувалися на масу монет.

Підсумуємо. В результаті тривалого розвитку в Київській Русі IX–XIII ст. склалася своєрідна грошово-вагова система, в якій взаємодіяли вагові одиниці різного походження. В основу її була покладена гривня. Найдавніша слов'янська гривня масою в 68,22 г походить від срібної міни давньої Месопотамії. Срібна міна Ассирії і Вавілонії, узятя давніми слов'янами за основу вимірів ваги, згодом дістала відповідник у хутрі і монетах. Можливо, створення цієї системи ваги слід віднести до VII-V ст. – часу розквіту Скільської держави у Північному Причорномор'ї.

Київська і новгородська гривні масою у 163,72 г та 204,76 г, відомі у срібних зливках XI–XIII ст., мають інше походження. Київська гривня вагою 163,72 г є половиною римської лібри і візантійської літри у 327,45 г. Маса новгородської гривні в 204,76 г з незначним відхиленням є половиною фунта Карла Великого в 407,92 г. Більш пізні за походженням київська і новгородська гривні переважно використовувались для зважування товарів, в той час як гривня в 68,22 г використовувалась як грошова і вагова одиниця.

1. Болсуновский К.В. Древние гирыки, найденные в Киеве, и отношение их к различным весовым системам. – К., 1898. 2. Болсуновский К.В. Русские монетные гривны, их формы и происхождение. – К., 1903. 3. Большаков О.Г., Монгайт А.Л. Путешествие Абу-Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131-1153). – М., 1971. 4. Єнуков В.В., Лебедев В.П. Волобуєвський клад куфических дирхемов X в. из Курского Посемья. // Российская археология. – 2010. – №1. 5. Зварич В. В. Нумизматический словарь. – Львов, 1980. 6. Кауфман И.И. Русский вес. Его развитие и происхождение в связи с историей русских денежных систем с древнейших времен. – СПб., 1906. 7. Пашков А.М. Д.И. Прозоровский – основатель русской исторической метрологии. // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л., 1987. 8. Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу. – М.-Л., 1939. 9. Янин В.Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. – М., 1956.